

DÂSTÂN-I AHMED HARÂMÎ MESNEVİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER -1-

Serhat KÜÇÜK¹

Özet

13. yüzyılda ilk eserlerini vermeye başlayan Oğuz Türkçesi, doğuda Azerbaycan Türkçesi ve Türkmen Türkçesi, batıda ise Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi olarak gelişimini sürdürmüştür. 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen ve müellifi bilinmeyen, Dâstân-ı Ahmed Harâmî mesnevisi hem Eski Anadolu Türkçesinin hem de Azerbaycan Türkçesinin dil özelliklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Eser 816 beyitten ibaret olup aruzun mefâîlün, mefâîlün, feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Eserde çok sayıda aruz hatasının bulunması, bu dönemde Türkçenin aruza henüz tam olarak uydurulamamasının bir sonucudur. Azerbaycan sahasında farklı sebeplerden dolayı 13. yüzyıla ait eserlerin elde olmaması bu mesneviyi, özellikle Azerbaycan sahası için önemli kılmaktadır. Bu eser ile ilgili hem Türkiye’de hem de Azerbaycan’da bazı çalışmalar yapılmış, hatta metnin tamamı neşredilmesine rağmen, şimdiye kadarki tüm yayınlarda bu mesnevinin dil hususiyetleri ele alınıp incelenmemiştir.

Anahtar Kavramlar: Dâstân-ı Ahmed Harâmî, mesnevi, Eski Anadolu Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi.

STUDIES UPON MESNEVİ OF DÂSTÂN-I AHMED HARÂMÎ -1-

Abstract

The first works of the 13th century began to give Oguz Turkish, Turkish, Azerbaijani and Turkmen Turkish east, the west and the Old Anatolian Turkish, Ottoman Turkish, and Turkey has continued its development as Turkish. It is estimated that by the end of the 13th century, written in the early 14th century and author unknown Dâstân -Ahmed Harami Mathnawis is remarkable in the way of showing the characteristics of both the language of the Old Anatolian Turkish and Azerbaijani Turkish Aruza the mefâîlün, mefâîlün, feûlün 's was written by Feulner of the mold and the work consists of 816 couplets. Work in the presence of a large number of mistakes we, as Turkish Fault during this period is a result of failing to fully adapted yet. Mainly due to lack of Azerbaijan in the field get the works of the 13th century for different reasons, this is extremely important, especially for mesnevi Azerbaijani Turkish. This work on both in Turkey and Azerbaijan also made some studies, even despite all of the text published has not been studied so far taken up the language characteristics of this mesnevi in all publications.

Keywords: Dâstân-ı Ahmed Harâmî, mesnevi, Old Anatolian Turkish, Azerbaijani Turkish.

¹ Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, serhat_kucuk@yahoo.com.

Bu makalede Oğuz Türkçesi için çok önemli olan, XIII. yüzyıla ait olduğu kabul edilen, “Dâstân-ı Ahmed Harâmî”, mesnevisinin dil özellikleri verilmeye çalışılacaktır. Eser oldukça hacimlidir. Bu yüzden, üzerine yapılacak değerlendirmenin bir makale boyutunu aşacağı göz önünde tutularak bu çalışmada altı meclisten oluşan mesnevinin birinci meclisindeki metnin lengüistik tahlili üzerinde duruldu.

Bu eser ile ilgili Doğan Kaya “...hikâyenin taşıdığı dil özellikleri itibari ile XIII. yüzyılın sonları ile XIV². yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen bir hikâyedir. Eserin müellifinin belli olmadığını, eserin dil özellikleri bakımından Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini ihtiva ettiğini belirterek, eserin aruzun mefâilün, mefâilün, feûlün kalıbıyla yazıldığını,... eserin her ne kadar da mesnevi tarzında yazılsa da aslında halk hikâyesi özellikleri taşıdığını belirtir” (Doğan Kaya, <http://dogankaya.com.pdf>.)

Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin ortak mesnevisi olarak değerlendirilen “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisi hem Azerbaycan hem de Anadolu Türkçesinin evrim aşamalarını incelemek için çok önemlidir. Özellikle, XIII. yüzyıla kadar Azerbaycan Türkçesine ait yazılı kaynakların farklı nedenlerle bugün elde olmaması gerçekliği göz önünde tutulursa, bu durum eserin değerini daha da arttırır. Azerbaycan Türkçesinin yazı veya edebî dilini araştırmak için XIII. asırdan sonraki döneme ait yazılı kaynakların başında İzeddin Hesenoğlu'nun (Farsça kaynaklarda Hesenoğlu ismi, Pûr-i Hasan olarak geçer) Türkçe yazmış olduğu iki şiir ve ismini bilmediğimiz şaire ait olan “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisi gelir. Bu mesnevi hakkında Doğan Kaya (turkoloji.cu.edu.tr/.../dogan_kaya_ahmet_harami_destani.pdf), Orhan Şaik Gökyay (www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/download/.../pdf), Elyar Seferli genel şekilde özet bilgi vermişlerse de destanın dil özellikleri bu çalışmalarda ele alınmamıştır (O. Şaik, mesnevideki “*arkun, kiş, kırnak, soruşmak, belek*” sözlerinin anlamları hakkında fikir söylemiştir). Ahmet Talat Onay (1933) ve Halis Akaydın (1993) ise söz konusu mesnevinin sadece metnini yayımlamışlardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi gerek Eski Anadolu Türkçesi gerekse Azerbaycan Türkçesi için çok önemli olan bu eserin dil incelemeleri şimdiye kadar yapılmamıştır. İsmi bilinmeyen bir şaire ait olan “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” eseri toplamda 816 beyittir.

Her şeyden önce hatırlatalım ki, araştırmacıların fikrine göre, Azerbaycan ve Anadolu Türklerine ait XIII. yy edebî metinlerinde dil açısından farklılık yoktur. Örneğin, İsmail Hikmet (s.148) ve M.F. Köprülüzade (s.6) bu fikirdedir. Türk dünyasının iftihar ve gururu Nizaminin Hamsesi, Mevlana'nın dünyaca ünlü Mesnevisi ne yazık ki, malum olduğu üzere, Türkçe değildir. Bugün onların eserlerinde tefrikalar şeklinde geçen Türkçe kelimeleri ile onur duyulmaktadır: Örneğin, Mesnevi'nin 2.cildinde 557. sayfada verilmiş:

آن یکی ترکی بدو گفت: این بنم - An yeki Torki bud ve goft: İn “benim” (O biri Türk idi ve söyledi: Bu benim) veya Mesnevi'nin 3. cildinde 661. sayfadaki:

چوق مرغان از برون کرد قفص -Çok morğan ez birun kerd ğefes- (Çok kuşlar kafesten dışarıya çıktı) örnekleri heyecanla okunmaktadır.

² Makalede XIII. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılın başları olarak yazılmıştır, XVI. yüzyılın başları yazılışı muhtemelen XIV. yüzyılın başları yerine istemeden yanlış yazılmıştır.

“Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisinin dil özelliklerini araştırmadan önce onun yazılış tarihini belirlemek çok önemlidir. Bu eserin son kısmı bulunmadığı için onun kim tarafından ve ne zaman yazıldığı belli olmasa da bu mesnevide geçen kelimeler ışığında eserin yazıldığı dönem tespit edilmeye çalışılacaktır. Hatırlatalım ki, makaledeki örnekler 2004 yılında Bakü’de yayınlanmış olan “Dastani- Əhməd Hərami (Hazırlayan: Əlyar Səfərli) kitabından alınmıştır³. Destanın birinci meclisindeki şu beyit çok manidardır:

Bularun çavı düşdi Rum'a, Şam'a

Kimsene varmaz oldı ol makama (s.32, 42. beyit).

“Dâstân-ı Ahmed Harâmî”nin birinci meclisinde “çav” kelimesi iki kez kullanılmıştır. Bunlardan biri 42. beyitteki “çav” sözü, “ün, şan” anlamındadır:

Demişler adına Ehmed herami

Çavı⁴ dolmuş idi iller tamamı (s.23, 35. beyit).

Bu beyitte “çav” sözünün Fars dilindeki “para birimi” anlamına dikkat edilmelidir. Eğer bu anlamda kullanıldığı düşünülürse eserde geçen olayların XIII. yy’ın sonlarında gerçekleşmiş olduğu muhtemeldir.

“Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisini yayına hazırlayan E. Seferli kitabın sonunda 274 kelimenin sözlüğünü vermiştir. Ancak kitapta bazı kelimeler yanlış okunduğundan verilen anlamlar da yanlış açıklamıştır. Örneğin:

Revan ü çüşt ol aradan getdiler

Xezineden yana azim étdiler. (s.28, 84. beyit).

beytindeki “çüşt” kelimesinin anlamı “hızlı, çevik” şeklinde verilmiştir. Oysa kelime aslında Farsça kökenli چاشط olmalıdır ve anlamı “kuşluk zamanı; kuşluk vakti yenilen yemek” demektir. Başka bir söyleyişle şair, haramilerin “kuşluk vakti hazineye taraf gittiğini” anlatmak istemiştir.

Bu arada Azerbaycan yazılı edebî metinlerinde “çaşt” sözüne az da olsa rastlamak mümkündür. Mesela:

Perim teklif etdi çaşt düşmeye

Susamıştım, şerab verdi içmeye. (“Abbas ve Gülgez” destanı)

³ Makaleye alınan örneklerin imlası Əlyar Səfərli tarafından neşredilen “Dastani- Əhməd hərami” adlı eserdeki biçimiyle alınmıştır.

⁴Fakat 35. beyitteki “çav” sözü ile ilgili olarak bu beyitte “çav” sözünün Fars dilindeki “para birimi” anlamına dikkat edilmelidir. Muin’in sözlüğünde (فرهنگ فارسی معین) پول کاغذی کہ در زمان سلطنت گیخاتوخان پادشاه مغولی ایران در سال 693 ه . ق . معمول (معمول) “çav” kelimesinin Moğolca olması, Hicri kameri yılının 693. yılında Moğol padişahı Geyhatu zamanında İran’da mevcut olan para birimi olduğu hakkında bilgi vardır. İlhanlı hanedanlığına mensup Geyhatu Hanın hükümdarlık zamanının 1291-1295. yıllar arasında olduğu tarihten bellidir. Hicri kameri 693. yılın Miladi tarihin 1293/94 yılına tekabül etmesinin de bir gerçek olduğu göz önünde bulundurulursa, “Dâstân-ı Ahmed Harâmî”deki olayların XIII. yy’ın sonlarında gerçekleşmiş olduğu muhtemeldir.

Destanda bugünkü Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan veya az kullanılan kelimeler mevcuttur:

Özü **gürbüz** dürür **yalak** bahadır

Bahadırılık yolunda key behadır. (s.22, 30. beyit).

Azerbaycan Türkçesinde “yalak” sözcüğünün şu anlamları vardır: 1. Yalaka. 2. Yemek düşkün, gözü doymaz. 3. Küfürbaz (<http://tefrkkuretm.com/tef/115.pdf>).

Örnek beytin birinci mısraındaki يولق “yavlak” kelimesi yanlışlıkla “yalak” şeklinde okunmuştur. Adı geçen kitabın sözlük kısmında “yalak” kelimesinin anlamı da verilmemiştir. “yalak” sözünün Anadolu Türkçesinde *Büyük Türkçe Sözlükteki* tespiti göre birkaç anlamı vardır: 1. Hayvanların su içtikleri taş veya ağaçtan oyma kap. 2. Akan suyun çevreye sıçramasını veya akıp gitmesini önlemek için çeşme, musluk vb.nin altına konulan delikli taş tekne. 3. Buz yalağı. 4. Boşboğaz, söz taşıyan. 5. Geveze. 6. İkiyüzlü, tutarsız kimse. 7. Şımarık

Bu anlamların hiçbiri beyitle uyuşmuyor. “yavlak” sözünün, Anadolu Türkçesinde “çok, çok fazla, uğursuz” anlamları vardır.

Örnek beytin ikinci mısrası da yanlış okunmuştur. Mısra aslında şu şekilde okunmalıdır:

Bahadırılık yolundaki behadır. (يولنداكى)

“**beha**” kelimesi Farsçadır, Anadolu Türkçesinde “paha”, Azerbaycan Türkçesinde “baha” şeklinde yazılır ve telaffuz edilir. Orijinalde şu anlamları mevcuttur:

بها:

۱. ارزش، ثمن، قیمت، ارز، ارج، مظنه، نرخ ۲. ارج، قدر، قرب، منزلت. ۳. تاوان. ۴. درخشندگی، درخشش، رونق.

۵. شکوه، فر. ۶. جلال، عظمت. ۷. جمال، زیبایی ≠ زشتی. ۸. حسن، نیکویی ≠ قبح، زشتی.

“**gürbüz**” kelimesinin Anadolu Türkçesinde “sağlam, güçlü ve iyi gelişmiş; zirek, zeki, kuvvetli” manaları vardır. Azerbaycan Türkçesinde “gürbüz” sözü yoktur.

O zaman beyti nesir diline, “Uğursuz ve kuvvetli pehlivan, yiğitlik yolundaki bir değerdir.” ya da “Kendisi çok güçlüdür ve yiğittir, yiğitlik yolundaki değerdir.” şeklinde çevirebiliriz.

Yüzüm qara, sözüm qısa, suçum bol

Belim eğri, yolum doğru, boyum sol (s.20, 13. beyit).

A. Talat Onay örnek beyitteki “**boyum sol**” ifadesinin “çarpık boyunlu” anlamında olabileceğini düşünmüştür. “Boy” ve “boyun” farklı anlam taşıdığından ve “sol” sözünün “çarpık, eğri” anlamları ifade etmediği göz önünde bulundurulursa, bu fikri kabul etmek doğru olmamalıdır. Örnek beytin sonuncu sözcüğü yanlış olarak “sol” okunduğundan çok önemli bir nokta ihmal edilmiştir. Her şeyden önce, “sol” kelimesinin anlamı beytin anlamına uygun değildir. Aslında adı geçen kelime “şol” şeklinde okunmalıdır. “Şol”, Hicri Kameri tarihin 300.

şöl- نام قبیله ای است از قبایل
 یلından (Miladi tarihle 912/ 913) İnan'da Lurustan'da yaşayan bir aşiretin ismidir: فارس . این قبیله نخستین بار در لرستان سکونت داشت و در حدود سال 300 ق .

Bir başka söyleyişle, şair, kendisinin Şol boyundan olduğunu açıklamıştır.

Qılıç salsa bin ere tepineydi

Qağan (?) aslan kibi kim çapınaydı (s.23, 34. beyit).

Verilmiş örnek beyitte قغن kelimesi beytin anlamına tam olarak uymamaktadır, kelimenin yazımda müstensihden kaynaklanan bir hata olmalıdır, “qağan, kağan” قغن sözcüğü “geğın” şeklinde yazılmalıydı. “Geğın” Eski Türkçede “sert, şiddetli” anlamında kullanılmıştır ya da kelime hükümdar, kral anlamlarında düşünülerek sıfat tamlaması şeklinde beyit anlamlandırılmalıdır.

Anadolu Türkçesinde “çapın-” sözünün anlamı “hızlı hareket etmek, atılmak, saldırmak, süratle koşmak” şeklinde açıklanır. Azerbaycan Türkçesinde “çapın-” fiili yoktur.

“tepin-” fiilinin Anadolu Türkçesinde 1. ayaklarını hızla yere vurmak; 2. öfke ve sevincini açığa vuracak davranışlarda bulunmak; 3. gürültü etmek; 4. mec. direnmek anlamları taşır. Azerbaycan Türkçesinde “tepinmek” kelimesinin şu anlamları mevcuttur: 1. öfkelenmek, sinirlenmek; 2. korkutmak, tehdit etmek; 3. bağırp azarlamak; 4. saldırmak; 5. üzerine atılmak, dalmak.

“Tepin-” sözünün Azerbaycan Türkçesindeki anlamı bu beyte daha uygundur. Şair örnek beyitte Ahmed Harâmî'nin kılıçla bin düşmana saldırmasını, ya kral aslan gibi düşmanın üstüne atılmasını ya da onların üstüne aslan gibi şiddetle saldırdığı anlatılmak istemiştir.

Ünar idi (Yanar idi !) şemidanı ilinde (elinde !)

Yazardı xet reğem tutmuş elinde (s.27, 72. beyit).

Beyitteki ilk söz şüphesiz “yanar”dır. Birinci mısradaki ایلینده sözü yanlışlıkla “ilinde” şeklinde okunmuştur, “elinde” olacaktı. Zira “el” ve “il” sözleri arasında büyük fark vardır: Anadolu Türkçesinde “il” “şehir niteliklerini taşıyan büyük yerleşim yeri” anlamındadır. Azerbaycan Türkçesinde “il” yıl, sene anlamındadır. Mısranın anlamı “elinde yanan mumu tutmuştu” şeklinde olmalıdır.

Divâni hat içinde sihr iderdi

O hat içinde yâ'ni mihr iderdi (s.27, 73.beyit).

Beyitte “mihr” kelimesi “mühr” olmalıdır. “Mihr: Güneş” anlamı beytin anlam bütünlüğüne uymamakta, beyitte zorlama bir anlam ortaya çıkmaktadır. *Büyük Türkçe Sözlükte* Mühr 1. Bir kimsenin, bir kuruluşun adının veya unvanının tersine kazılı bulunduğu, metal, lastik vb.nden yapılmış araç, damga, kaşe. 2. Bu araçla basılan ve imza yerine geçen ad anlamlarında kullanılmaktadır (bk. www.tdk.gov.tr). Burada şair büyü mühürlemekten

bahsetmektedir. Mühürden kastı vefktir. Vefk'in sözlük anlamı uyum ve dengedir. Dini terminoloji de ise tesirli duâ demektir (bk. <http://gizliilimler.tr.gg/Vefk-Nedir-f-.htm>).

Cebe cövşen silahı géydi anlar

Qeza yoluna qoyub başı canlar (s.26, 61.beyit).

“Cevşen” sözü “zırh” şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin zırh anlamı olmasına rağmen aslında, “cevşen” Allah’a ait 250 isim ile 750 sıfatı kapsayan, kaza ve beladan koruduğu inancıyla, çoğunlukla Şiilerce taşınan dua metnine denir. Zırh gibi insanı koruyacağına inanılmıştır. Farsça sözlükte de bu şekilde açıklanmıştır: (عربی) نوعی لباس جنگی (جوشن). (Bak: <http://www.vajehyab.com/?q=جوشن>). Lengüistik bakımdan beytin ikinci mısrası, birinciden önce olmalıdır, çünkü ikinci mısra tarz bildiren zarf görevindedir.

İgin gürbüzler idi ol erenler

Oları qan qaşanardı görenler (s.23, 37. beyit).

Bu beyitteki “igin” اكن sözü yanlış okunmuş olduğundan kitabın Sözlük kısmında açıklanmamıştır. Aslında “igen” olması gerekmektedir. “İgen” kelimesi “çok”, “fazla”, “aşırı” anlamlarındadır. Klasik edebiyatta bu söze rastlamak mümkündür. Örneğin:

Nazik beden ile berg-i gülsen

Amma ne deyim igen yünülsen (Fuzûlî, s.55)

Belirtmek gerekiyor ki, “igen” sözü Fuzûlî'nin “Leyla ile Mecnun” mesnevisinde 15 kez geçiyor ve sadece yukarıdaki örnekte “gayet, çok, fazla” anlamında kullanılmıştır, 14 örnekte ise ek-fiilin zarf-fiil eki almış biçimi olan “iken” görevindedir. Belli olduğu üzere, “iken” ayrı yazılabildiği gibi kelimelere eklenerek de yazılabilir. “Leyli ile Mecnun”da “iken” hep ayrı yazılarak zaman zarfı anlamında kullanılmıştır:

Həmraz ikən ol iki vəfadar,

Dəmsaz ikən ol iki cigərxar (Fuzûlî s. 21)

Kim, Qeys ikən, oldu adı Məcnun,

Əhvalını etdi qəm digərgun. (Fuzûlî s. 36)

Gül istər ikən sataşdı xarə,

Nur istər ikən tutuşdu narə. (Fuzûlî s. 114)

Xilafı-rəyim ilə, ey fəlak, mədar etdin!

Məni, gül istər ikən, mübtəlayi-xar etdin! (Fuzûlî, s. 117)

Birkaç beyit sonra “igen” اكن kelimesi “engin” şeklinde okunmuştur:

Anın sultanın engin söylediler

Anın malın qatı vesf eylediler. (s.24, 45. beyit).

Aslında

Anın sultanın igen söylediler

Anın malın qatı vesf eylediler, olmalıdır.

Genelde “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisinde “igen” sözü “fazla, çok” anlamında birkaç yerde kullanılmıştır:

Giderken irdiler bir hoş araya

İgen gökçek yapılmış bir saraya. (s. 25, 63. beyit).

Destanda “qaşanardı” sözü de açıklanmamış ve bu kelime de kitabın sözlük kısmına dâhil edilmemiştir. “Qaşanardı” sözü “kaşan-” fiilindedir ve Anadolu Türkçesinde anlamı “işemek”tir. k / q ses geçişi Azerbaycan ve Türkiye Türkçesinde yaygındır: kan-qan, toprak-torpaq, kadın-qadın, kaçmak-qaçmaq vs. Bu beyitteki “qaşanardı” mecaz anlamında kullanılmıştır.

Gelin bundan biz enelim Bağdade

Şikar ede ve key erqun av ede (s. 24, 46. beyit).

Örnek beyitteki “erqun” kelimesi tartışmaya açık şekildedir.

A. Talat Onay, bu kelimeyi “arkun”, O. Şaik, “argun”, E. Seferli, “erqun” şeklinde okumuşlardır. A. Onay, adı geçen sözün “yavaş” manasında olduğunu düşünmüş, O. Şaik, M. Kaşgari’nin “Divan”ına dayanarak argun’un “köstebek nevinden, yarım arşın uzunluğunda bir hayvancık ki duvar aralıklarında serçe avlamaya yarar; Eğer bir koyunun üzerine sıçarsa eti sararır ve uyuyan bir adamın üzerine sıçarsa sidiği tutulur (Kaşgari, 1, 108); “arkun” ehli bir kısırakla yabani bir aygırdan vücuda gelen tay ki hassaten süratli sayılır (Kaşgari, 1, 98). Bence bu ikinci mana daha uygundur” fikrini ileri sürmüştür (www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/download/.../pdf).

Bize göre, “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisi rik’a ile sülüs hatları arasında kalan bir hat türü ile yazıldığından bazı kelimelerin okunuşunda ve yazılışında yanlışlıklar kaçınılmaz olmuştur. Örnek beyitte “erqun-arkun-erkun” şekillerinde okunmuş, anlamları M. Kaşgari’nin ve Ebu Hayyan’ın Lugatında aranan söz bugün Azerbaycan Türkçesinde kullanılan “arxayın” kelimesi olmalıdır. Adı geçen söz Azerbaycan Türkçesinde “sakin, dinç, rahat, emin, endişesiz” anlamlarındadır (Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, l.c., s. 134). Mesnevi müellifinin, kendi eserinde vezin ve kalıp hatırına çok zaman sözleri kısaltarak kullanmasını da ihmal etmezsek (*üfürürse-ürürse, ıraklaşmak-ırlamak, çağırrsa-çarsa* vs...) “arxayın” kelimesinin eski zamanlarda ارقين “arkayın” olması mantıklıdır. Azerbaycan Türkçesinde buna benzer kelimeler vardır: *vaxt*-وقت, *taxt*-تخت, *nağd*-نقد, *nağıl*-نقل, *ağıl*-

عقل vs. Azərbaycan Türkçesinde bazı sözlərdə -y- sesinin etkisi ilə -a- sesinin -e- sesinə dönüştüğü bir gerçektir: “*arxayın-arxeyin, qayçı- qeyçi, qaysı-qeysi, qayın-qeyin Azərbaycan-Azərbaycan, oxumayın-oxumeyin*” vs... Bizce, ارفقین sözündə də böylə olmuşdur. Zaten manası da beytə uygundur. Aslında beyit şu şekilde ifade edilmelidir:

Gelin bundan biz inelim Bağdad'e

Şikar ede vü arkayın av ede

Harami, arkadaşlarına Bağdat'a inmeyi, sakin ve emin şekilde avlanmayı öneriyor.

Oturdu ol gece bunlar danışdı

*Qaçan kim **dün**ün iki **behşi** kéçdi* (s. 25, 51. beyit).

Örnek beyitte “gece” manasında kullanılmış “dün” kelimesine çağdaş Azərbaycan Türkçesinde rastlanmamaktadır. Fakat klasik edebiyat örneklerinde, mesela, Nesimî ve Fuzûlî'nin şiirlerinde “dün” biçiminde “gece” anlamında kullanıldığını görüyoruz:

Dün gün feraqinden gözüm yaş töker qan ahıdar (Nesimî)

Amma dün gün feğan ederdı

Hunab-i ciğerin revan ederdı. (Fuzûlî)

“Dâstân-ı Ahmed Harâmî”de kullanılmış “behş” kelimesi Farsça sözcüktür, بهر، بهره، پاره، جزء، حصه، قسمت منطقه، ناحیه “hisse, pay, buçuk, nahiyə, pay” anlamlarını bildirmektedir. Örnek verilen beytin anlamı, nesir diline “gece yarı olduğunda onlar oturup konuştular” şeklinde aktarılabilir.

Şolokdem biline kılinc kuşandı

*Bulardan korkdı vü ne hiç **üşendi*** (s. 30, 91. beyit).

Örnek beyitte verilmiş “üşenmek” sözü “çekinmek, korkmak” anlamında Azərbaycan Türkçesinin izahlı sözlüğünde tespit edilmese de Şirvan bölgesinde kullanılmaktadır. Üşenmek kelimesinin Azərbaycan Türkçesinde eş anlamları “qorxmaq, diksinmək, səksənmək, ürpəşmək” sözləridir. Azərbaycan konuşma dilində yaygındır: *Öz dediyimdən özüm üşəndim. Bətnimdəki körpəmi öldürə biləcəyimi düşünəndə üşəndim və bildim ki, mən varamsa, o da olacaq* (H. Sabiroğlu. “Sərçələər qaldı”). Anadolu Türkçesinde “üşenmek” fiili daha geniş anlamlar taşımaktadır: “Kendinde bir gevşeklik duyarak bir işi yapmaya isteği olmamak, erinmek; gıdıklanmak, huylanmak; korkmak; usanmak; gücenmek” vs.

Sonuç olarak, bu çalışmada ele alınan “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisinin birinci bölümü ele alınıp Azərbaycan ve Anadolu Türkçesindeki anlamları mukayese edilerek adı geçen mesnevideki birtakım kelimelere farklı anlamlandırmalar ve okuma önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Eminiz ki, “Dâstân-ı Ahmed Harâmî” mesnevisinin lengüistik açıdan incelenmesi Azərbaycan ve Anadolu Türkçesinin gelişmesi ve evrimi aşamalarının

belirlenmesinde çok faydalı olacaktır. Sonda söz konusu mesnevide kullanılmış eski sözlerin birkaç örneğini veriyoruz:

- Hezeran levn-levn elvanlı taşlar*
Hésabsız dexi altun ü gümüşler (s. 30)
Birin-birin çığın taşra varınız
Olun hazır, yolunuzu görünüz (s.31)
Anın kibi olursa yorurun siz
Bene tézcek gelin xeber vérün téz (s.31)
Hezer éyleyelim biz ol yağıdan
Benem gürbüz yağları dağıdan (s.31)
Deger növbet yine anın birine
Varır ol dexi anların yerine (s.32)
Heman Ehmed Herami qaldı anda
Qalanı yoldaşların taşda sanırdı (s.33)
Qapının ikisin filhal çıxdı
İrişdi taş qapıdan taşra baxdı (s.33)
Başın gösterdi yine çekmiş oldı
Gülendam ivmek ile anı çaldı (s.33)
Dédi bir-bir nece gördise halı
Şahenşah danladı (dinledi) işbu xeyalı (s.35)

KAYNAKÇA

AŞIQ, Hasan Qaffari, (1990) Tufarqanlı Abbas ile Gülgez Destanı hzl. (2013) Nabi Kobotarian Tebriz- Turuz.

AKAYDIN, Halis (1972). *Ahmet Harami Destanı*, Tercüman. 1001 Temel eser. İstanbul: Kervan Kitapçılık.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, (2006). Bakü: Şark-Garb matbaası, I-IV ciltler.

Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr>.

FUZÛLÎ Eserleri (2005). 2.C. Bakü: Şark-Garb matbaası.

Gizli İlimler Kütüphanesi, <http://www.gizliilimler.tr>.

HİKMET, İsmail (1928). باکو. آذربيجان ادبياتى تاريخى.

KAYA, Doğan, “Destan-i Ahmet Harami” <http://dogankaya.com> pdf.

KÖPRÜLÜZADE, M.F. (1926). Azerbaycan Edebiyatına Ait Tetkikler, Bakü.

مولانا جلال الدين رومى (1387) مثنوى معنى. جيلدها ۲-۳ تهران.

MUİN, Muhammed (1963-64). Ferheng-i Farsî, 1-6 C. Tahran yay. hzl. (2001) İntişarat-ı Emir-i Kebir Yay.

NESİMÎ İ. (2004). *Seçilmiş Eserleri*, 2.C. Bakü: Lider.

ONAY, (Ahmet) Talat (1946). *Dastan-ı Ahmet Harami*, İstanbul.

SEFERLİ, Aliyar (2005). *Dastani-Əhməd Harami*, Bakü: Şark-Garb matbaası.

ŞAİK, Orhan (1936). “*Destan-ı Ahmet Haramî (A. Talat Onay)*”, *Türkiyat Mecmuası*, 5.C. : 345-249. İstanbul.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuturkiyat/article/download/.../pdf/: 07.06.15>

ZAKİR, Q. B. (2005). Şeirleri. Bakü: Lider.

لغت نامه دهخدا www.vajehyab.com.

